

Kulturlandskapets utveckling – historia och visioner

LARS KARDELL

Professor, Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala

Föredrag vid Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens sammankomst den 17 maj 1990

Sedan mitten av 1950-talet har det krympande kulturlandskapet varit föremål för diskussioner av något skiftande intensitet. Debattens vågor stod som högst under andra hälften av 1960-talet, då effekterna av jordbruksnedläggning och igenplantering blev uppenbara för den nyligen urbaniserade svensken. Denne noterade med sorg i hjärtat hur barndomsbygden hade förändrats. Avfolkade torp, förfallna ekonomibyggnader och granplanterade åkrar visade klart att den materiella välfärden hade sitt pris. Sommarens öppna landskap med sin doft av gulfåra och nattviol hotades helt av utplåning.

Starkt bidragande skäl till den dåtida diskussionen var införandet av en ny naturvårdslag 1965, vilken gav möjlighet att bevara särskilt värdefulla landskapsavsnitt som reservat. En sämre industrikonjunktur hade också medfört att fornminnesvårdande myndigheter fått sina resurser mångdubblade i och med att speciella arbetsmarknadslag kunde organiseras för skötseln av sådana ångar och hagar, vilka hyste minnen från äldre tider. Men dessa motvikt blev naturligtvis ganska marginella i en värld, där våra jordbrukare bara blev skickligare och mera produktiva.

Oljeprischocken hösten 1973 samt den därav utlösta jakten på råvaror innebar att diskussionen tillfälligt avtog. Vi kunde t. o. m. bevittna en viss nyodling och för första gången sedan år 1947 noterades en mindre ökning av åkerarealen år 1974. Men optimismen på landsbygden varade inte länge och innan decenniets slut hade allt återgått till det vanliga, dvs. rationalisering och stordrift på den ena sidan, utslagning och nedläggning på den andra. Efter år 1985 har jordbruket och dess problem återigen blivit hett nyhetsstoff, där debatten delvis förs av en ny generation.

Dagens diskussion kring kulturlandskapet är så vitt jag på rak arm kan påminna mig i det närmaste identisk med den som fördes under 1960-talet. Den enda punkt som saknas är hänvisningar till den kommande världssvälten. Men eftersom man under våren 1990 ånyo placerat jordens befolkningsökning på dagordningen vid konferenser om den globala miljön, så kommer också detta motiv in i diskussionsarsenalen vad det lider.

På ett allmänt plan hyser jag möjligen uppfattningen att dagens kulturlandskapsdiskussion präglas av en viss vilshenhet. Man är osäker om vägvalet in i framtiden. Under 1960-talets slut var tilltron till politisk planering ännu relativt obruten och man trodde sig kunna lösa problemen. Med facit i hand är den av mig upplevda vilshenheten lätt att förklara. Om man i en mansålder diskuterat ett och samma problem utan att ens kunna skönja ett trendbrott, blir man naturligtvis ganska osäker. Jag skiljer mig i detta fall inte från mängden. Några råd till de personer, vilka vidmakthåller vårt kulturlandskap, har jag således inte att komma med. Möjligen kan jag tillföra diskussionen några aspekter av annan art, än de som vanligtvis brukar ventileras.

KULTURLANDSKAPET – INGET ENHETLIGT BEGREPP

Betydelsemässigt står orden kultur och odling nära varandra. Kulturlandskapet har därför varit synonymt med den areal som påverkats av bonden och hans kreatur. Mot detta står

naturlandskapet, där jordbrukarens och boskapsskötarens inverkan är ringa eller obefintlig. Jag har alltid funnit denna uppdelning konstlad, då praktiskt taget hela landets yta har varit eller är brukad och således mer eller mindre påverkad av människan. I mitt medvetande kan således även kalfjället och skogen samt insjöarna, älvarna och det kustnära havet insorteras under begreppet kulturlandskap. Men jag får böja mig för realiteten att ordet kulturlandskap är identiskt med det agrara landskapet.

I debatten om kulturlandskapet och dess öden noterar jag med road min att man mestadels begränsar detta till att omfatta arealer, vilka upplevs som ändamålsenliga och/eller vackra. Aldrig har några röster hörts, vilka pläderat för bevarandet av ödsliga svedjeländ, myggrika torvtäkter, vattensjuka mossodlingar, »såriga» grustäkter eller baggbölade skogar. Kulturlandskapet är och förblir i vårt medvetande ängen och hagen. Ännu i mitten av 1950-talet karakteriserades vissa socknar söder om Ringsjön i Skåne såsom liggande mellan *skogen och plogen*, vilket jag finner vara en träffande avgränsning av det s.k. kulturlandskapet (jfr Björkelund, 1947). Åkern, i varje fall den större, var grunden i ekonomin och inte mycket att orda om. Långt borta vid horisonten fanns skogen, vilken var främmande och upplevdes med negativt färgade känslor. Men mellan dessa storheter fanns slåtter- och betesmarken, vilka hade en romantisk charm, åtminstone för den som sommardag fick uppleva dessa utan krav på eget arbete eller bekymmer för produktionsresultatet.

En annan mer eller mindre medveten avgränsning i debatten om kulturlandskapet gäller tidsepoken. Det många debattörer, främst från naturvårdssidan, vill värna om tycks vara de ängs- och hagmarker, som brukades innan bonden köpte traktor. Kort sammanfattat tycks kulturlandskapet vara liktydigt med fars och farfars ängs- och hagmarker inklusive deras läbodställen. Sedan är det en annan sak att knappast någon av dessa skulle vilja återgå till en gången tids vedermödor, om de haft tillfälle att prova på vår moderna livsföring.

Svenskt landskap är och kommer alltid att vara föränderligt. Det räcker med att påpeka att vi har ytterligt få och blygsamma rester kvar efter det medeltida landskapet, om vi bortser från kyrkorna (jfr diskussion hos Andersson, 1989). Strukturen i dagens odlingsbygder är i allt väsentligt tillskapad efter 1850 där högst väsentliga tillskott skett under detta sekel. Var tid skapar givetvis sitt landskap, där drivkrafterna utgörs av teknologiska förändringar och ekonomiska förutsättningar. Ett landskap ändras självfallet inte lika snabbt, som när man över en natt byter ut hästen mot traktorn. Men successivt, över någon mansålder, blir förändringarna i landskapet tydliga. Det finns inte och har aldrig funnits något permanent kulturlandskap. Inte heller är det vare sig praktiskt eller teoretiskt möjligt att bevara ett sådant. Ett exempel. En ko från 1920-talet nöjde sig med grövre foder än dagens förädlade motsvarighet. Därmed blev resultatet av den förras ansträngningar i en beteshage annorlunda än det vi idag registrerar. Till detta skall läggas att näringsämnen cirkulerar i en helt annan omfattning i dagens landskap jämfört med gårdagens, vilket lett till andra villkor för vegetationen. Om vi idag avsätter en värdefull beteshage som naturreservat och lyckas få den betad av mjölkkor, får vi landskapsmässigt något som strukturellt liknar en gången tids hagar. Men vår framtida naturvårdshage kommer aldrig att kunna representera en exakt kopia av sin motsvarighet för ett sekel sedan.

En sista aspekt på innebörden av ordet kulturlandskap. Det finns och har framför allt funnits andra yrkeskategorier i vårt land, vilka också format sitt kulturlandskap. Det är inte bara bonden, torparen eller skärgårdsfiskaren, som danat svenskt landskap. Samernas kulturlandskap har ägnats ytterst ringa uppmärksamhet, om man undantar kalfjällen. Till samma kategori kan backstugusittarna, bruksarbetarna och skogsarbetarna föras. Deras arbetslandskap har undergått högst väsentliga förändringar utan att någon har lyft på ögonbrynen. Detsamma kan sägas om stadsbornas närlandskap.

Fig. 1. Kulturlandskapet är ständigt föränderligt. Inte sag Kvillekens omgivningar ut på detta vis under medeltiden eller när Linné besökte den år 1744. Foto: Lars Kardell, maj 1979.

Enligt min enkla mening laborerar vi med ett alltför statiskt och begränsat kulturlandskapsbegrepp. Det är givetvis enkelt att i en debatt dra allt över en kam. Men verkligheten är en annan. Det varje generation glömmer bort är främst dynamiken i det omgivande landskapet. Jag tror att debatten om vår omgivning och dess utseende alltid har funnits och alltid kommer att finnas. Ett litet exempel. Någon gång på 1870-talet skriver den berömda Gotlandsforskaren Per Arvid Säve om befolkningens »hat» mot skogen som nedmejades i rasande takt varefter marken uppodlades. »Genom att uppslita den blomsterrika ängsvalen samt förjaga fjärilarna och fågelsången, vann visserligen mera vete, mycket klöver, en mängd onödigt överflödsskräp samt också brännvin; men öns bästa fågring är därmed borta. Gammalt folk känner ej mera igen hela landskapet; och det släta Gotland, som, oaktat sin nästan fullkomliga brist på vatten och höjder, genom sina lundar var ganska täckt, är med sina enformiga åkerfält nu snart det fulaste landskap i riket» (Säve, 1980).

KULTURLANDSKAPETS UPPKOMST

Efter det att jordbruket utvecklats för kanske 11 000 år sedan någonstans i gränstrakterna av det som nu är Turkiet, Iran och Irak, tog det några tusen år innan det nådde Grekland. De viktigaste beståndsdelarna i detta jordbruk var odling av emmervete som domesticering av får och get. Det äldsta belägget för åkerbruk och boskapsskötsel på grekisk botten är 8 500 år gammalt. Det tar sedan drygt 3 000 år innan hela den europeiska kontinenten är fylld av jordbrukande kulturer. Spridningshastigheten är i runda tal en kilometer om året (Renfrew, 1989). Fördelen med jordbruk i jämförelse med fiske, jakt och samlande var att man på en och samma areal kunde försörja 50–100 gånger flera människor. Därmed blev de åkerbrukande och boskapsskötande stammarna sina grannar, fångstfolken, övermäktiga.

GOTLANDS STENÅLDERSBOPLATSER

Ungefärliga bosättnings/
resursområden representerade med cirklar

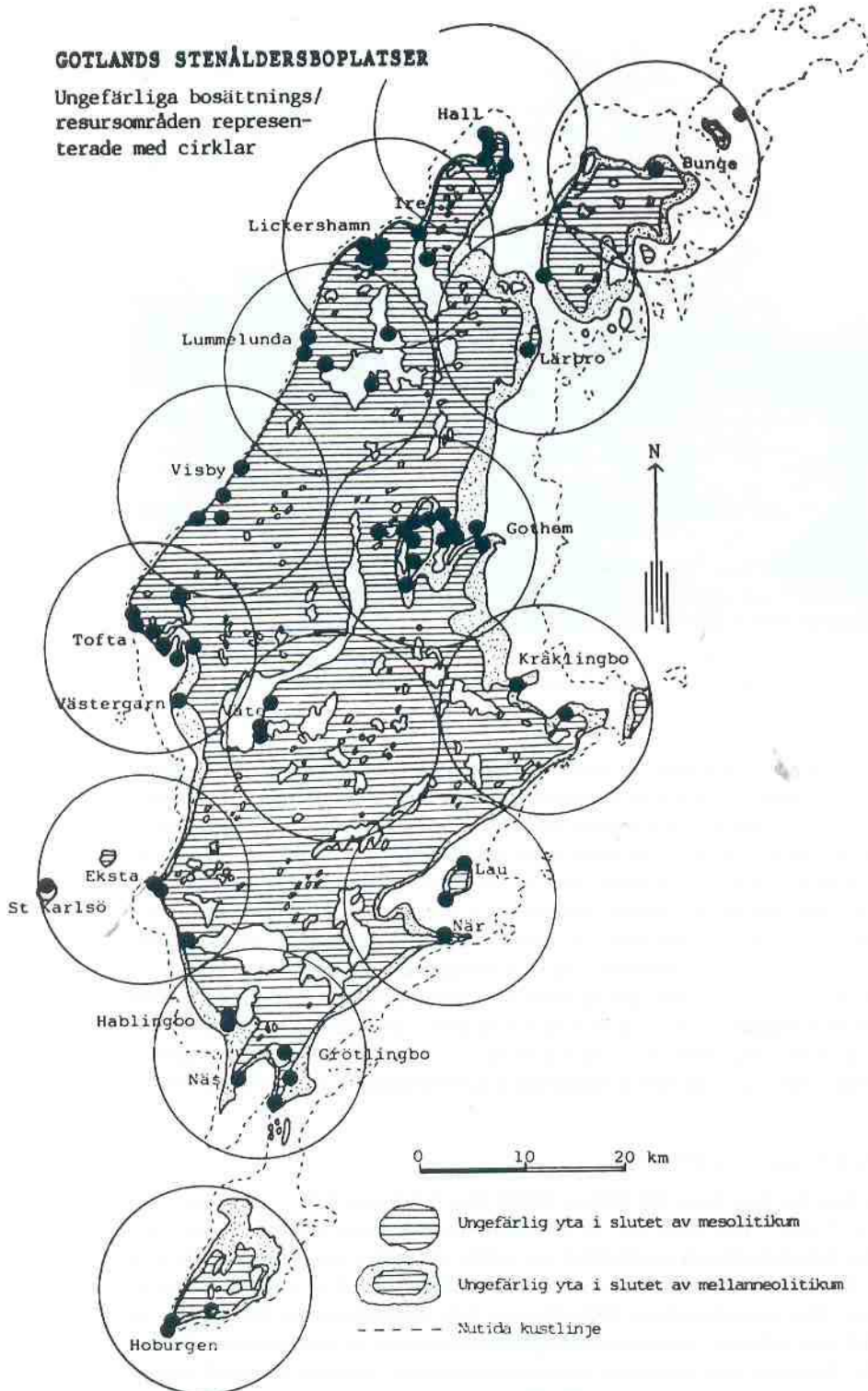

Fig. 2. Gotlands »sockenindelning» under den senare delen av stenåldern. Efter Österholm 1989.

På sikt organiserades samhällen, vilka producerade överskott till kungar, krigare och präster. Bundenheten till en och samma areal medförde dock, att den enskilde bonden periodvis blev förslavad samt utsatt för mikroorganismernas inverkan (se t. ex. McNeill 1985). Det senare är sannolikt förklaringen till att vi även i Sverige arkeologiskt kan spåra stora expansionsfaser följda av långa nedgångsperioder under jordbrukets drygt 5000-åriga historia (Bååth, 1983; Hjolman, 1985). I och med jordbrukets etablerande på en plats omdanades landskapet kraftigt och ett äldre kulturlandskap försvann. För Sveriges vidkommande kan man anta att fångstkulturerna fanns kvar ganska länge, i varje fall in i medeltid. De hade då sedan årtusenden haft kontakt med sina jordbrukande grannar och därav delvis ändrat livsstil samt fått tillgång till järn. Hur detta långvariga fångstlandskap såg ut är svårt att sja om. Några påtagliga spår finns inte kvar, men framtida arkeologer och paleobotaniker kommer säkert att ge det en kontur. Jag skall dock tillföra några aspekter på temat.

Inger Österholm (1989) har i en doktorsavhandling om Gotlands stenålder på ett synnerligen intresseväckande sätt visat att ön under senneolitikum varit uppdelad på 14 boplatzgrupper (se figur 2). Alla utom en är kustbundna. Uppenbart har man delat in territoriet emellan sig. Avståndet mellan två boplatser är cirka 2 mil. Viktigast i försörjningen var uppenbart det havet gav. Men den bakomliggande skogen var av stor betydelse för insamling av vegetabilier, ved, virke samt viss jakt. Spekulerar man i att en fångstgrupp bestod av cirka 25 personer kommer man fram till en totalbefolkning på ön av 300–400 människor, vilket utan alla jämförelser i övrigt är lika med 1% av Gotlands folkmängd i början av 1700-talet.

I norska fjällen har under senare år en hel del intrikata fångstsystem för vildrensjakt rekonstruerats (Barth, 1986). Sådana finns säkerligen också inom våra landamären. Man drev flockarna utför stup, nedanför vilka de lemlästade och döda djuren slaktades. Dessa slaktplatser avviker fortfarande efter 2000–3000 år från omgivningen genom sin annorlunda vegetation. De lyser sommartid gröna, sannolikt till följd av god tillgång på fosfor. Jakten efter ren och älg har periodvis varit mycket intensiv, vilket indirekt påverkat landskapet eftersom de betande djurens antal decimerades. Från USA vet vi att prärieindianernas jakt på bison ledde till masslakter, vilka blott kunde upprepas någon gång per mansålder eftersom bufflarna blev så hårt medtagna. På t. ex. en plats i Montana har man funnit rester efter 300000 döda djur (Chase, 1986). Ironiskt nog kunde sentida utvandrare utnyttja slaktplatsen till fosforgruva.

Det bästa hjälpmedlet i kampen för livsuppehållet hade fångstfolket i elden, med vars hjälp man kunde driva villebrådet eller förändra miljön så att detta sökte sig till mera lättjagade platser. Så har säkerligen varit fallet även i vårt land, där våra skogar döljer fångstfolkets, ibland hårdhänta, inverkan på naturen. Dessvärre blir det nog aldrig möjligt att vare sig rekonstruera eller bevara detta kulturlandskap.

JORDBRUKETS UTVECKLING EFTER 1500-TALET

I Sverige har vår hårt kritiserade byråkrati åtminstone haft en stor förtjänst. Våra arkiv innehåller mängder av upplysningar från vilka stora delar av kulturlandskapet kan rekonstrueras. Framst har vi ett ovärderligt kartmaterial fr. o. m. 1630-talet. Detta har naturligtvis bidragit till att diskussionen om kulturlandskapet blivit ganska snäv. Det som hänt mellan 3500 f. Kr. till 1550 e. Kr. är endast tillgängligt via arkeologiska utgrävningar, vilka under lyckliga omständigheter kan kasta ljus över landskapets areella utnyttjande. De senaste 350–450 åren av denna långa utvecklingskedja är vi dock ganska väl underrättade om.

I figur 3 visas ett stapeldiagram över inägoarealens utveckling inom Torrböle by i

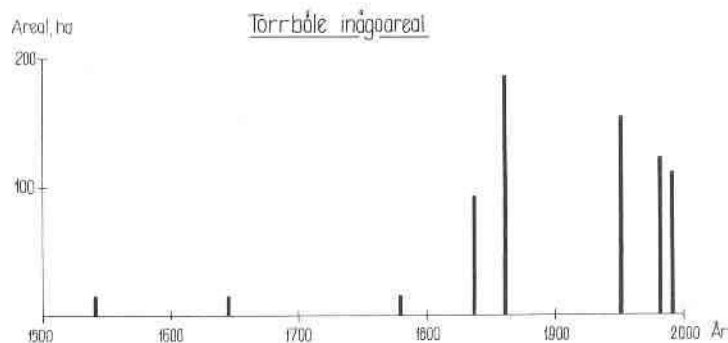

Fig. 3. Inågoarealens förändringar i Torrbole by, Nordmalings socken i Västerbotten 1550-1990. Efter Kardell 1990.

Nordmalings socken i Västerbottens södra kustland (Kardell, 1990). De tre första staplarna, representerande åren 1550, 1646 samt 1779, visar på en förhållandevis konstant utveckling. Mark bröts till åker inom Torrbole under senmedeltid och några revolutionerande händelser, vilka avspeglas i uppodling tycks under de första 300 åren inte ha inträffat. Först i slutet av 1700-talet börjar odlingsvågen blåsa upp. Huruvida det är befolkningsökning i sig som driver på denna process eller om teknikinflöde ger försörjningsunderlag för en utökad skara människor är en historiskt omtvistad fråga. I varje fall kan man här som på många andra håll notera att odlingsvågen först bryts någon gång in på detta sekel. Nu befinner sig Torrbole definitivt i nedförsbacken, vad beträffar den hävdade arealens omfattning. Denna utveckling började här som annorstädes omkring 1950. Det som försvinner i Torrbole är 1800-talets samt det tidiga 1900-talets nyodlingar, medan det äldre »landskapet» fortfarande finns kvar. Det senare kommer att bestå så länge som aktivt jordbruk bedrivs i dessa trakter. Självfallet blir blott den yttre strukturen av åkrarna kvar, då tekniska förändringar medfört att detaljutformningen idag har få likheter med det som fanns på samma areal för 300 år sedan. Plog har ersatt årder, utfallsdiken har lagts igen, handelsgödsel och biocider har utarmat vägrenarnas vegetation för att nu nämna ett par faktorer. Någon möjlighet att återskapa 1600-talets kulturlandskap finns inte. Med stor möda kunde man naturligtvis tänka sig att återinföra dåtida teknik på alla fronter och betala en stor ersättning till någon som vill försöka. Men infrastrukturen i form av hus och vägar låter sig knappast restaureras.

Ett annat exempel redovisas i figur 4. Här har jag från diverse kartunderlag försökt åskådliggöra markanvändningen på Tagels gård i Kronobergs län åren 1877 respektive 1990. Av en totalareal på 1 230 hektar var det förstnämnda åren 466 hektar (38 %) utnyttjad till åker och äng. Idag återstår 104 hektar (9%). Baronens och torparnas reträtt började här tidigare än i norra Sverige och sannolikt representerar 1877-års karta jordbrukets maximala utbredning på denna egendom. Sedan kom handelsgödsel och industrisysselsättning som räddare till en nernött natur. Större delen av ängsmarkerna försvann före ingången av det 20:de århundradet. Där växer nu produktiva skogsbestånd i slutavverkningsfasen. Kulturlandskapet har på ett århundrade helt revolutionerats på Tagel. Nitton brukningsenheter har blivit en enda. Femton kilometer taggrådsstängsel återstår av de 92 km gärdesgårdar som fanns år 1877. Ett antal mil öppna diken är också igenlagda.

De två redovisade kartbilderna har många paralleller. I stort får vi betrakta 1800-talet som en enda lång uppodlingsfas. Sjöar sänktes, myrar avvattnades och skogar fälldes för att ge plats för gräs- och sädesproduktion. Praktiskt taget alla skogar i södra Sverige var hårt betade och utglesade. Odlingsvågen ebbade i söder ut runt 1920 och på vissa platser i norr omkring 1950. Därefter har skogen delvis återtagit sina positioner.

Det är svårt att ha någon mening om vilken av faserna som varit mest revolutionerande,

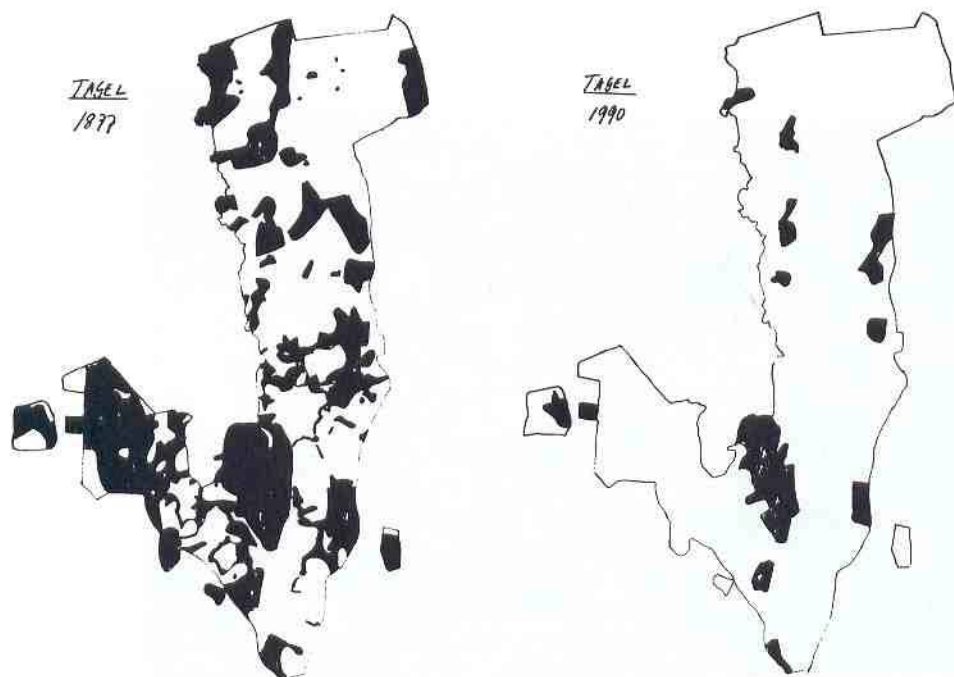

Fig. 4. Tagels gård i Kronobergs län har en totalareal av 1230 hektar. På de båda kartorna, från 1877 respektive 1990, visas den areal, som respektive år varit utnyttjad till åker och äng. Den mest väsentliga förändringen av kulturlandskapet skedde här före 1950.

1800-talets uppodling eller det sena 1900-talets nedläggning. För mig framstår dock den förra såsom mest omdanande eftersom expansionen från böndernas och torparnas sida var mycket dynamisk. Att bryta ny mark förändrar landskapet på ett mera radikalt vis än när skogen så sakteliga smyger sig tillbaka. För fauna och flora bör dock 1800-talets uppodling ha varit avsevärt sämre än den nedläggningsfas vi nu står mitt uppe i. Jag betraktar 1800-talets markutnyttjande som en ur naturvårdens synvinkel mycket negativ tid. Vårt århundrade har i stor utsträckning varit en återhämtningsperiod för andra organismer, vilka tillbringar sitt liv i kulturlandskapet och dess närmaste omgivningar. Det skall dock erkännas att modern jordbruksteknologi i många fall utgjort ett hot mot dessa. Men eftersom randzonerna lämnats åt sitt öde har det alltid funnits hyggligt med livsutrymme.

På ett personligt plan känner jag känslomässigt viss sorg, när jag strövar omkring i det landskap som 1800-talets bönder, torpare, backstugusittare och vandringsarbetare skapade tillsammans med en mängd kreatur. Då jag marginellt upplevt såväl slitet i detta som dess materiella avkastning, hyser jag dock inte några påtagligt varma känslor för det liv detta erbjöd. Jag ser heller ingen större nackdel i att skogen återkommer. Den har ju inte för så länge sedan tvingats undan och det är inte mer än rätt att den får komma tillbaka. Vi har i Sverige nått en mäktig imponerande standard, där alla har oerhört goda möjligheter att förverkliga sina drömmar. Till detta har inte minst ett effektivt jordbruk bidragit. Även om detta, liksom skogsbruket, har sina skönhetsfläckar blir mitt betyg till det sena 1900-talets landskap klart godkänt. Vi har klarat blindskären väl, även om många av nostalgiska skäl alltid kommer att längta till något annat, gärna det som de upplevde som barn på landsbygden under några korta, soliga sommarveckor. Allt har dock sitt pris. Vill vi ha kvar ett försvunnet Arkadien går det naturligtvis att tillskapa något liknande, men då till

Fig. 5. Granskog på åker leder till olustkänslor hos landskapsesteter. Då det på en plats som denna växte skog för 150 år sedan, ser jag inga påtagliga, principiella invändningar mot att denna bereds möjlighet att komma tillbaka. Bilden är från Åtvidabergstrakten i Östergötland, Foto: Lars Kardell, april 1978.

priset av minskad materiell välfärd. Många gånger har jag svårt att förstå de brösttoner som höjs för kulturlandskapet, ofta utsjunga av personer som aldrig skulle kunna tänka sig att gå några timmar i lieslätter, om de nu haft kapacitet att lära sig detta intrikata hantverk.

FRAMTIDENS KULTURLANDSKAP

Om framtiden har jag i likhet med alla andra inga uppfattningar. Det går visserligen att dra ut en del trender från tydligt urskiljbara mönster i dagens landskap och skapa sig en bild av det närmaste halvsekle. Men så enkelt är det givetvis inte, då kulturlandskapet är en reflex av ekonomiska och tekniska förändringar.

Den förra nedläggningsvågens granplanteringar i perioden 1947–1974 börjar nu få ett dominerande inslag i randen av ett krympande kulturlandskap. Det blir därmed mera skog och enligt mångas bedömning dystrare och fulare. Våra dagars nedlagda jordbruksmark har också i begränsad omfattning utnyttjats till traditionell barrskogsplantering. Men här återfinns flera andra inslag. Den större delen av de under 1980-talet nedlagda arealerna ligger utan åtgärd med under våren bruna fält av tuvtätel och andra högvuxna gräs. Här och var sticker en sälgbuske, en tall eller en gran upp. Detta är en död i skönhet, som bibehåller en del upplevelsevärden samt ger möjlighet för vissa djur och växter att klamra sig fast i landskapet. Men slutstadiet blir förr eller senare skog. Den andra riktningen går över aktiv plantering med lövträd, vilket, om det blir omfattande och varaktigt, kommer att skapa en hygglig övergångszon till barrskogen. Svårigheterna är här rådjur och älg, vilket förmodligen kommer att leda till nya hägnadskonstruktioner till föga gagn för den som strövar i naturen.

Min bedömning är, att vi kommer att ha kvar ett kulturlandskap med delvis annat innehåll på våra jordbruksslätter samt inom rimligt näravstånd från större städer och tätorter i landets södra och mellersta delar. Däremot tror jag inte på någon framtid för jordbruk i stora delar av Norrlands inland. Totalt kommer detta att innebära försämrade upplevelsevärden. Den yngre generationen kommer dock inte att märka mycket av detta, då de successivt tillvänjer sig ett nytt landskap. Vi kommer att få stora problem att skapa tillräckligt livsutrymme till alla växter och djur, vilka helt är bundna till ett äldre kulturlandskap. Även om utvecklingen på naturreservatssidan under det senaste kvartssekleklet varit utomordentligt glädjande, blir det svårt att på dessa relativt små arealer klara flora- och faunavårdsintresset. Man kan dock från en filosofisk utgångspunkt diskutera huruvida arter som beretts plats genom en tidigare odlingsexpansion, varvid mängder av andra organismer knutna till våtmarker och äldre skog skyfflades undan, förorsakas »onödigt lidande», om de nu får maka på sig. Så länge som en art inte hotas globalt kanske vi inte behöver bekymra oss. Men har man inställningen att alla arter som en gång, oavsett hur, vunnit insteg i svensk natur fortsättningsvis skall ges plats, ställer sig saken ganska bekymmersam.

Markens produktionsförmåga påverkas mestadels i positiv riktning, den dag liens och mulens marker försvinner och ersätts av skog. Ur denna aspekt bör vi knappast vara nervösa, då det inte finns mycket som talar för att nu kända markanvändningsformer inom jord- och skogsbruk långsiktigt har något negativt i sitt släpåg.

Det stora problemet, enligt min värdering, är knutet till den sociala sektorn. Under det senaste århundradet har åtskilliga generationer svenskar tvingats att bryta upp från sin hembygd. Detta är mestadels en smärtsam process, med en hel del problem i sitt följe. Nu synes det som en ny generation får vara beredd på att packa kappsäcken för gott och lämna modernejorden. En redan gles landsbygd hotar att bli ännu glesare. De kvarvarande får långt till grannar och service. Samtidigt blomstrar det urbana livet.

Det skulle inte förvåna mig om den kommande EG-anslutningen leder till viss optimism. Från mitten av 1990-talet kommer vi möjligen att få uppleva ett trendbrott. Jordbrukarna blir tack vare forsknings- och utvecklingsarbete samt visst nytänkande när det gäller odlade grödor, produktivare och effektivare. Tillfälligt avstannar då nedläggningen. Men automatiken i den tekniska utvecklingen kommer så småningom, säg om 25 år, att leda till en ny nedläggningsvåg och en ny diskussion om det då hotade kulturlandskapet. Denna vår efterkommande generation kommer då att kräva, att samhället gemensamt ställer upp och bevarar representativa delar av 1990-talets traktorlandskap.

ALTERNATIVET ALBANIEN

Man kan mycket väl tänka sig en annan framtida scenbild, om än den för närvarande ter sig föga realistisk. Det går naturligtvis förhållandevis enkelt att odla upp nedlagd mark, omstrukturera boendet och markägandet samt upprätta lokalsamhällen med hög grad av självförsörjning. Detta kräver sannolikt omfattande kontroll, förenat med tillståndsgivning och leder därmed till uppkomsten av en effektiv och kostnadskrävande byråkrati. Ransoneringsåtgärder blir säkerligen nödvändiga. Jag skall inte utveckla detta tema, då jag knappast tror att de under nuvarande förhållanden blir en realitet. Men det är fullt tänkbart, om en ekonomisk kris drabbar västvärlden. Erfarenheten visar nämligen att så snart hjulen börjar gnissla i industrin minskar eller upphör nedläggningen i jordbruket. Blir en kris tillräckligt omfattande kommer ett nytt kulturlandskap att se dagens ljus.

Sätter man in det svenska jordbrukets s.k. kris i ett globalt mönster, finner jag vår situation sällsynt lyckosam. Det måste ligga något positivt i att vi, tillsammans med några andra industrialiserade västländer, efter snart 11 000 års gediget strävande från generatio-

ner av jordbrukare nått ett stadium, där vi har stabil och säker tillgång på livsmedel. Detta är något historisk unikt. Att i detta läge beklaga sig vore övermaga. Går vi ett halvsekel framåt och fortfarande har ett globalt perspektiv för ögonen ter sig måhända framtidsbedömningen något dystrare. Jordens befolkning ökar snabbt och kravet på energi i alla former bara växer. Hoppet står till fusionsenergi samt befolkningskontroll. Om inte något av dessa problemområden kan bemästras kommer säkerligen svensk landsbygd inom något sekel att gå en blomstrande framtid till mötes. Ätminstone kommer den att bli mer öppen. Det är väl föga sannolikt att de som då lever i Sverige fullt ut upplever detta som positivt. Alla naturvårdsvänner kommer att lida av svåra frustrationer, då utrotningen av växter och djur snabbas upp. Men ännu så länge vilar harmonin över svensk glesbygd.

HINDER FÖR EN BLOMSTRANDE LANDSBYGD

Inom nuvarande ekonomiska system och den urbana livsstil detta skapat finns en del hinder, vilka delvis förklarar nedläggningstakten i jordbruket. Dessa hinder gör att jag ställer mig tvivlande till att vi nämnvärt kan vända på strömmen.

Den första fråga jag ställer mig är, varför har inte trenden brutits? Den nedläggning vi nu upplever är inte något nytt utan företeelsen har pågått i minst 40 år. Alla talar om värdet av en levande landsbygd och ett öppet kulturlandskap, men få gör något åt detta. Vi har sedan 1965 gjort oerhört stora insatser på naturvårdens område, men detta blir självfallet en droppe i havet, då dessa kostnadskrävande åtgärder knappast kommer att beröra mer än en eller annan procent av kulturlandskapets yta. De flesta hårt drabbade kommuner har sedan mitten av 1970-talet anställt glesbygdskonsulter. På länsstyrelserna finns också rådgivare liksom på hushållningssällskap och i lantbruksnämnder. Åtskilliga utredningar har presenterats och lantbruksuniversitetets forskare har varit aktiva. Vi står mitt uppe i en spännande och intressant utvecklingsfas, där alla synes lika handfallna. Råden haglar från desillusionerade konsulenter och något mera entusiastiska forskare. Alla är lika vilna som öststatsexperterna hösten 1989. Visst är det väl konstigt med en närmast överstor forskarstab på lantbruksuniversitetet, som inte förmår att bidra till lösning av svenskt jordbruks största systemkris?

Osökt inställer sig parallellen från 1800-talets senare hälft. Problemet var då visserligen omvänt, nämligen att utöka och effektivisera jordbruket för att försörja en växande befolkning. Den tekniska utvecklingsoptimismen var mycket stor och framgångarna inom jordbruket lät inte vänta på sig efter skiftenas genomförande. Kungl. Lantbruksakademien och hushållningssällskapen satsade stor kraft på att genom »handaslöjdernas upparbetande» ge sysselsättning och bärning åt landsbygdens fattiga. Trädgårdskonsulenter anställdes och i seklets slut blev rådgivning kring sötvattensfisket inklusive fiskodling vanligen förekommande. Forskning bedrevs framgångsrikt vid våra dåvarande institut. I vissa län säsonganställdes svampkonsulenter vilka for omkring för att undervisa allmogen i svampars och nyttiga växters insamlande. Det var bara det att människor inte överlevde på att göra spånkorgar och att äta svamp och lavar. Utöver umbäranden och emigration blev effekten att 1800-talets vackra, men slitna kulturlandskap försvann, trots alla behjärtansvärda insatser från en lång rad myndigheter. Skälen till att Sverige hävde sig ur fattigdomsfällan berodde på tekniska innovationer inom ett par industrigrenar samt på lantbrukets område främst genom konstgödningens införande. Men ett par generationer svenskar fick betala ett högt pris, för att vi, deras ättlingar, i ett nytt kulturlandskap fått förmånen att njuta av en stabil och hög materiell välfärd.

Man torde möjligen av det framförda kunna dra slutsatsen att jordbrukssystemet är mycket komplext och trögrörligt. Det fångar inte upp förändringens vindar tillräckligt snabbt för att kryssa bort från politikens och ekonomins blindskär. Det är dock en paradox

Fig. 6. Torpet Skogen på Tagelgodsets marker i Kronobergs län uppodlades i mitten av 1600-talet. Under 300 år gick torparna härifrån ner till herrgården (3,5 km, enkel väg) för att fullgöra sin tre dagsverken per vecka. Idyller, som denna, kommer givetvis att finnas kvar på platser, där myndigheter och stiftelser har råd att agera. Men allmänt sett finns inte något annat alternativ till vettig markanvändning än skogsplantering. Dagens betespräglade natur har få likheter med den, som torparen och hans kreatur lämnade för en mansålder sedan. Foto: Lars Kardell, juli 1978.

när såväl bönder som stadsbefolkning samt respektive gruppers förtroendevalda vill värna om det öppna landskapet och det ändå tillåts växa igen. Förmodligen finns avsevärda trögheter i vårt sociala system. Ett av dessa hinder utgörs av den dominerande stadskulturen. Det har mera sällan under min medvetna tid, dvs. de senaste fyrtio åren, varit populärt att vara bonde. För varje år blir detta allt mera utpräglat, nu när snart hela årskullar växer upp i staden och har tillägnat sig alla dess värderingar. Det är inte bara Sveriges lantbruksuniversitet som har svårt att rekrytera studenter till agronomlinjen. Liknande är förhållandet inom de flesta av jord- och skogsbrukets utbildningslinjer. Få symboler och kulturmönster emanerar i dagsläget från jordbrukets sfär. Visserligen kan man hänvisa till en viss s. k. herrgårdsstil bland de prefabricerade förortsvillorna och lika sant är att de amerikanska jeansen i en grå forntid var ett praktiskt plagg i boskapsskötarnas vardag. Men i allt väsentligt präglas dagens ungdomar av en helt urbaniserad livsstil. Vare sig i klädsel, musikval, matvanor, möblering eller språkbruk finns några starka livstrådar till kulturlandskapet eller till bondens värld. Till detta skall läggas att de allra flesta upplever livet på landet som minst sagt tråkigt. På kultursidorna i de större tidningarna läser man fortfarande om »kusinen från landet» som metafor för någon mindre vetande, som inte har vett att skicka sig i stadens labyrinter. Vill man vara ovetlig mot någon finns en rad nedsättande benämningar av typ »bondläpp». I några skolor i Uppsala har jag via hörsågen noterat att studerande ungdom från omgivande landsbygd klassificeras med sockennamn och tillägg av suffixet »-drängar». Från min skoltid i början av 1950-talet minns jag hur svårt mobbade en del ungdomar med landsbygdsbakgrund kunde bli.

ett fenomen som ingalunda har upphört. Med dessa spridda och dåligt strukturerade exempel har jag velat dra fram våra gemensamma attityd till landsbygden och dess befolkning. Denna är mestadels negativ, vilket bidrar till kulturlandskapets problem. Jag frågar mig ofta var musiker, konstnärer, författare och kulturarbetare står i denna fråga? De finns visserligen sommartid på landsbygden men genomslaget i kulturlivet är dåligt, trots att många drar sitt strå till stacken. Men det sena 1900-talets Vilhelm Moberg har uppenbart ännu inte debuterat.

Det kulturlandskap, som innehåller störst värden återfinns sällan eller aldrig på de stora jordbrukslåtterna utan i marginalbygderna. Där har en nu gammal generation av bönder och småbrukare i vissa fall hållit stånd mot den tekniska utvecklingen till gagn för stadsbornas sommarupplevelser samt för fauna och flora. De kan sedan några år få s. k. NOLA-bidrag, vilket inte hjälper den dag de faller ifrån. Efterträdarna kommer inte annat än i undantagsfall att acceptera detta livsmönster, om nu inte fastigheten ligger så pass nära en tätort att man kan ha den som hobby (jfr diskussion hos Krantz, 1990).

Ett annat hinder för en levande landsbygd är givetvis markägandet. Det finns säkert tillräckligt med personer, som skulle vilja försöka sig på att leva på landet, trots den generella invändning jag gjort ovan. Men det är inte lätt att komma åt fastigheter, speciellt inte i områden där stora markägare redan bitit sig fast. Har man inte möjlighet att påverka sin närmaste omgivning skall man heller inte förvänta sig någon dynamisk utveckling på svensk landsbygd.

VAD MAN SKULLE KUNNA GÖRA

Vi kommer naturligtvis via reservatsavsättande, kulturminnesvårdsinsatser samt frikostiga bidrag till vissa brukare att kunna vidmakthålla klenoderna i svenskt kulturlandskap. Men detta är långt ifrån nog, om vi vill klara större landskapsavsnitt och bygder från att gå skogsdöden till mötes. Om vi ställer upp ett gemensamt mål för att bibehålla det öppna landskapet vid en viss areell nivå och med ett visst innehåll krävs mera av okonventionella lösningar.

Om jag hade något politiskt inflytande av tillräcklig varaktighet skulle jag flytta ut några hundra av forskarna vid Sveriges lantbruksuniversitet till något experimentområde, omfattande t. ex. halva Kronobergs län. Successivt skulle forskarna få köpa in sig i omkringliggande byar och genom eget, praktiskt arbete deltaga i processen att skapa hyggliga, framtida överlevnadsvillkor för sin by och sin socken.

En annan variant, jag länge funderat på, är att inrätta en markfond för inköp av jordbruksfastigheter, vilka sedan överläts på förmånliga villkor till yngre, entusiastiska brukare. Dessa skulle också få nöjet att uppleva ett omvänt skifte, så att gårdarna änyo kommer in i byn. Detta för att stärka den sociala gemenskapen. Dessutom skulle jag genom aktiv propaganda försöka få alla äldre på landsbygden, vilka saknar arvingar, att skaffa sig sådana medan tid är. Om man nämligen är intresserad av sin bygd och gård förefaller det mig vara vettlöst att inte ha planerat sin reträtt.

Trots att debatten om våra skatter blivit politiskt neutraliserad genom att riksdagen tidigare i år antog »århundradets skattereform» kan jag inte komma ifrån att skattevapnet vore ganska verkningsfullt i detta sammanhang. När vi under senmedeltid tog upp ödesbölen eller när vi efter 1650 skulle kolonisera Norrland utgick en rad ekonomiska förmåner till nybyggarna. Man blev befriad från militärtjänst samt från stående skatter under 6–20 år, i vissa fall ännu längre. Det vore inte ur världen att prova något liknande. Befria jordbruksbefolkningen helt från fastighets- och inkomstbeskattning. Utan att ha räknat på konsekvenserna av detta förslag tror jag att det är mera verkningsfullt än att vi nu »gödslar» ut 200 miljoner kr per år till kulturlandskapets stöd. Teoretiskt innebär det

senare en inkomstöverföring av 7 000 kronor per år till 30 000 jordbruk. Denna summa är definitivt för liten för att vi skall nå det uppställda målet. Trots att jag vet att en anslutning till EG sannolikt kommer att förhindra riktade subventioner till jordbruket, den dag i en avlägsen framtid, då västvärldens jordbruk kommer att kämpa på en gemensam fri marknad, har vi lång tid på oss att prova effekterna av olika skatteutspel. Med stor sannolikhet skulle detta gynna landsbygdens entreprenörer och ge oss andra ett stimulerande kulturlandskap.

SLUTORD

Poängen i mitt föredrag, om det nu finns någon sådan, är att vi inte har och heller aldrig haft något permanent kulturlandskap. Detta förändras ständigt beroende på människans val av kulturform och dennas tekniska innehåll. Kulturlandskapsbegreppet är också enligt mitt synsätt alltför begränsat till sitt innehåll och alltför snävt tidsbundet. Det är nämligen inte bara jordbruket som skapar ett kulturlandskap. För närvarande tycks kulturlandskapet i den allmänna debatten främst vara synonymt med kvarvarande ängs- och hagmarker, vilka hade sin största betydelse innan jordbruket traktoriserades.

Den nedläggningsfas svenskt jordbruk för närvarande befinner sig i har kontinuerligt pågått sedan 1947. Debatten om kulturlandskapets öden har förts sedan slutet av 1950-talet med påtagliga intensitetstoppar under mitten av 1960-talet samt under senare hälften av 1980-talet. Mängder av förslag har förts fram för att bevara viktiga delar av kulturlandskapet. Forskning har genomförts och rådgivning till berörda har varit minst sagt överdimensionerad. Det är för mig en paradox att vi trots detta, samt ett stort, positivt opinionsstöd inte lyckas bryta trenden. Nedläggningen synes öka. Orsaken är möjligen att söka i vår moderna, urbana livsföring.

Det kulturlandskap vi säger oss vilja värna om, är till största delen försvunnet och ersatt av ett nytt i vardande. Om någon mansålder kommer vi, vare sig vi vill det eller inte, att få mera skog, vilket vi alla måste vänja oss vid. Återigen kommer ett stort antal människor, uppvuxna på svensk landsbygd att få sina rötter uppslitna. De får på ett högst personligt plan dra en alltför stor del av lasset vid denna omstrukturering. Upplevelsemässigt kommer vi att få ett något tristare landskap. I naturen får en del växter och djur maka på sig och ge plats för andra, vilka är mindre specialiserade.

Totalt sett är jag inte det minsta oroad för denna utveckling. Förändringar har nästan varje generation tvingats uppleva och så kommer det även att bli i framtiden. Människans lott är inte att bo och verka i ett konstant paradiset. Expansiva perioder följs av regressiva.

Stor sannolikhet talar för att vi kan vänta nästa uppodlingsvåg någon gång efter 2050. Under mellantiden får vi lära oss älska granar, björkar och kvarvarande ekar. Ytterst tror jag nämligen att den globala befolkningsökningen är svårstoppad och att detta i kombination med energibrist kommer att leda till att all mark som kan odlas, då kommer att utnyttjas. Det gäller bara att hålla ut!

LITTERATUR

- Andersson, H. 1989. Medeltiden och kulturminnesvärden. – I By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid sid. 267–277. Lund Studies in Medieval Archaeology 5.
- Barth, E. K. 1986. Fangstanlegg for rein ved Fresvikbreen i Sogn. – Årbok for Norsk Skogsbruksmuseum 11; 172–188.
- Björkelund, G. 1947. Högseröds sockens historia. – Lund.
- Bääth, K. 1983. Öde sedan stora döden var ... Bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal. – Bibliotheca Historica Lundensis LI.

- Chase, A. 1986. *Playing God in Yellowstone. The Destruction of America's First National Park.* – The Atlantic Monthly Press, Boston/New York.
- Hjølman, B. 1985. Forntiden. – Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1985: 64–111.
- Kardell, L. 1990. Skog och natur i Nordmaling. En attitydstudie 1986. – Sveriges lantbruksuniversitet, institutionen för skoglig landskapsvård, rapport nr 45.
- Krantz, K. J. 1990. Bönder, antikvarier och kulturmiljövård i glesbygd. – Kulturmiljövård 1990: 1: 3–6.
- McNeill, W. H. 1985. Farsoterna i historien. – Gidlunds.
- Renfrew, C. 1990. Arkeologi och språk. – Symposion.
- Säve, P. A. 1980. Gotländska skrifter III. – Visby.
- Österholm, I. 1989. Bosättningsmönstret på Gotland under stenåldern. En analys av fysisk miljö, ekonomi och social struktur. – Thesis and Papers in Archaeology 3.

DISKUSSION

Herr Schotte: Tack herr Kardell för en mycket fascinerande föreläsning med de mest skilda infallsvinklar. Enligt Din definition så är vi då lyckliga i Kopparbergs län, dit det laga skiftet ännu inte trängt!

Får jag då fråga, Du slutade med att säga att vi inte borde känna någon som helst oro eller tvekan om landsbygdens framtid. Men var det verkligen en slutsats av vad Du sade? Jag tyckte hela anförandet byggde upp motsatsen.

Herr Kardell: Svaret på frågan, herr Preses, beror på val av infallsvinkel. Kulturlandskapet är en komplex företeelse. När jag ser på detta ur social synvinkel, känner jag mig naturligtvis väldigt oroad. Det känns orättvist för att inte använda ordet tragiskt inför utsikten att delar av den svenska landsbygdsbefolkningen ännu en gång skall nödgas bryta upp från sin bygd. De har periodvis tidigare tvingats till detta grymma öde. På detta område känner jag mig handfallen och har inga synpunkter att komma med. Men när jag betraktar det krympande kulturlandskapet ur naturvårdens synvinkel är min oro inte speciellt framträdande. Jag ser visserligen dagligen de stora förändringarna, men i ett långt historiskt perspektiv har det alltid varit så. Även framtiden kommer att få uppleva liknande vågrörelser. Jag kan inte förstå varför skogsplantering på ej utnyttjade åkrar och beten är en så förskräckande åtgärd. Marken bröts en gång till bygd ur skogen. I vissa fall ligger denna händelse inte mer än 100 år bakåt i tiden.

Klenoderna i svenskt kulturlandskap, dvs. värdefulla historiska miljöer, vackra ängar och beten samt lokaler för hotade växter och djur, kommer vi med all sannolikhet att kunna bevara med hjälp av naturvårdens medel. Trots all kritik har 1980-talet varit en mycket framgångsrik tid för reservatsbildning. Även om det inte hör till detta tema, så kan jag nämna att arealen helt skyddad skog under det senaste decenniet har ökat från 1% till 3% av den produktiva skogsmarken. Antalet reservat har också flerdubblats. Vi har snart lyckats säkerställa 10% av den svenska landarealen med hjälp av olika naturvårdsinstitut. Detta ger mig viss tillfredsställelse.

Jag är väl medveten om, att alla aldrig kommer att bli nöjda. Det finns säkerligen engagerade stadsbor, vilka ser att all icke urban mark avsätts som reservat och exklusivt sköts med naturvårdens mål i siktet. Men människans lott på jorden är inte att bedriva naturvård och därmed får vi acceptera att det blir mindre utrymme för andra organismer.

Det som enligt mitt synsätt styr utvecklingen av den framtida svenska landsbygden är förutom internationella konjunkturer, våra kollektiva värderingar. En urban livsstil präglar numera praktiskt taget alla svenskar. De saknar direkt kontakt med landsbygden och dess problem. Inte heller är vi kollektivt beredda att ta alltför stora ekonomiska uppoffringar för att bevara stora andelar av den hotade kulturbygden. Detta kommer med naturnödvändighet att leda till ökad igenplantering under de närmaste decennierna. Om vi kollektivt inte

accepterar detta, finns det givetvis rader av lösningar på denna komplicerade ekvation. Men praktiskt är den inte enkel att lösa.

Herr Schotte: Jag har ju varit skogsman, eller i alla fall i skogsnäringen nästan hela mitt aktiva liv, men ändå måste jag säga att jag känner tveksamhet inför den lätthet med vilken Du tar »Att låt oss då skogsplantera». Det är klart att det finns stora områden där man skall göra det, men det är väl ändå frågan om att vi fortfarande står i en konflikt mellan världssvält och minskande åkerareal. Mellan ett öppet landskap och behovet av en slags mångfald i agerandet. Är det verkligen så enkelt, att man skall låta skogen vandra in igen?

Herr Kardell: Ja, det är det.

Herr Schotte: Det är det? Det var ett klart svar. Det är bra när man får klara besked.

Herr Säfvestad: Lars Kardell nämnde begreppet ideologisk vilsenhet. Jag tillhör kanske denna kategori eftersom jag inte kan acceptera en allmän undfallenhet för skogsplanteringenstanken på våra småländska åkrar. Här talas om skogsplantering utan tanke på konsekvenserna för de människor som bor och lever i området.

Jag har varit inblandad i landsbygds-kampanjen »Hela Sverige ska leva». I november 1987 hade vi en rikskonferens i Jönköping där tre statsråd och två statssekreterare uppträdde i programmet. Alla från kanslihuset betygade: »Det är helt klart att regeringen står bakom att »Hela Sverige ska leva». Vi har nu på sistone fått flera beslut som går helt emot dessa uttalanden.

Som lantbruksdirektör (f.d.) i Jönköpings län har jag ådragit mig vissa miljökador. Dessa innebär att jag tycker om Småland och är intresserad av Smålands framtid. Där kommer inte att se ut exakt som det gör nu, men en hel del människor vill bo kvar i de små tätorterna. Industrierna och infrastrukturen bärs upp av pendlande glesbygdsbor. Förutsättningen för att detta skall kunna fortgå är mjölkkon. Det är nämligen så att Jönköpings län är landets kotätaste med Kronobergs län som god tvåa. Detta beror inte bara på att man tycker om mjölkkor, utan här finns s.k. komparativa fördelar som gett och ger ekonomiska incitament för mjölkproduktion. De komparativa fördelarna finns främst i det relativt myckna regnandet (gott grovfoderklimat) samt goda betesmarker.

De nya bestämmelserna att gårdarna skall bära sina egna transportkostnader för mjölken kommer att bli förödande för många gårdar. För att hålla vissa marker öppna kommer man att anvisa statsmedel (NOLA-bidrag och andra åtgärder). Det är troligt att ett transportstöd för mjölken skulle innebära lägre kostnader. Dessutom kommer då markerna att hållas öppna på ett naturligt sätt. Den arbetsintensiva mjölkproduktionen ger också möjlighet till bibehållen bosättning i området.

Herr Holmström: Jag brukar inte bli förfärad för småsaker, men idag blev jag nästan chockad. Jag ställde frågan till mig själv: Har då allt som vi har upplevt under många år, allt som vi har tänkt, allt som vi har arbetat för, varit felaktigt? Skulle vi vara vilseförda på något sätt? Jag har en känsla av att det herr Kardell har sagt oss i sitt eleganta ordval inte riktigt stämmer med verkligheten. Enkäten bland 12-åringar i Vilhelmina enligt vilken flickorna inte ville bo kvar men några av pojkarna kunde tänka sig att stanna av bl.a. äventyrslystnad (fiske, jakt etc.) visar visserligen ett känt mönster i fråga om flickorna, men svaren kan i hög grad ha påverkats av de levnadsvillkor som ställts i utsikt: Arbetsmöjligheter, utbildning, sociala förhållanden etc.

Jag vill ställa frågan: Varför strömmar människorna ut till naturen, ut till landsbygden, ut till bondekulturen så snart de har en chans?

Jag tillbringar med min familj somrarna i ett fritidshus på ön Bolmsö och dit kommer på sommarkvällarna hundratals människor. Där bor trehundrafemtio människor på ön, men till denna bondekultur drar ibland tusentals människor ut en sommarsöndag!

Varför vill då människor gå ut och arbeta för att ställa i ordning sommarbostäder, fritidsbostäder? Det är ju ute på landsbygden dessa ligger och det är dit människorna vill fara.

När vår familj kom till Bolmsö 1957 pågick en avfolkning på grund av att böndernas gårdar slogs ihop. Men nu kommer människorna tillbaka, därför att ungdomarna som är födda på ön bygger villor och bor där ute. Många är deltidslantbrukare och pendlar till sina arbeten i Ljungby.

Det vi har hört i föredraget stämmer inte med den erfarenhet jag och många andra har!

Sedan finns naturligtvis andra saker att ta hänsyn till och det är bl. a. beredskapen. Men då är vi inne på ett helt annat område. Det måste vara av enormt värde att vi har en landsbygd som är intakt, med produktionsenheter, med bondgårdar där människor som måste evakueras i ett kristillstånd kan ta hand om sig själva och i någon mån sin egen försörjning. Sedan finns det naturligtvis också andra rent ekonomiska synpunkter i näringslivet som måste beaktas. Det är uppenbart att arealbundna resurser bäst kan tillvaratas om tillräckligt många människor bor ute på landsbygden. En storstad som Stockholm är enormt ineffektiv, om man tar hänsyn till transporter, köer och »slitaget på människorna». Men det är också klart att landsbygden inte blir attraktiv, om myndigheterna skapar till regler, som nästan omöjliggör bostadsbyggnation på landsbygden.

Personligen tycker jag att många av de påståenden som presenterats i inledningsanförandet är ensidiga och alltför klen underbyggda. Jag upplever dem som ett stridsrop mot den – även av regering och riksdag – accepterade parollen »hela Sverige skall leva».

Herr Eric Johansson: Jag lyssnade med mycket spånt intresse på herr Kardells föredrag. Jag blev lite förvånad över att du inte tänkte på uppfinningarna, som ägde rum i mitten av 1800-talet. Det var ju då som ångmaskinen kom. Man lyckades teoretiskt skapa de termodynamiska cyklerna, så att man kunde styra energi effektivare. I och med att man kunde styra energin effektivare, så kunde man också producera mer mat och göra det någorlunda drägligt att leva. Du påpekade, att på lång sikt kunde du se problem med energiförsörjningen, att man inte knäcker fusionsproblematiken. Om man lyckas med detta, så kommer det att finnas energi tillräckligt. Om vi tänker efter, så har det västerländska industrisamhället aldrig kunnat stanna förrän det har blivit en överproduktion.

Titta på livsmedelsproduktionen! Man skapade EG, främst därför att det var ont om livsmedel i medlemsländerna. Dessa har idag hela berg av smör. De har sjöar, som de kan fylla med vin eller med mjölk, därför att de har arbetat systematiskt. De har utnyttjat tekniska och vetenskapliga landvinningar, därför är jag precis som du optimistisk. Man kommer att knäcka problemen med vår energiförsörjning, och man kommer att kunna styra den effektivt. Enligt min uppfattning kommer vi på sikt att få ett överskott på energi.

Jag biträder din åsikt om att det inte blir någon olycka om det skulle komma in flera träd på åkermark. Det beror precis på i vilket tidsperspektiv man vill studera förhållandet mellan skog och åker. Ser vi det under en mansålder, så kan jag biträda dem som är bekymrade. Men ser vi det under det tidsperspektiv, som vi vet har varit vår kultur så ifrågasätter jag om det är värt att vara bekymrad. Du började försiktigt med jordbruket nere vid Kaukasus och något mera söderut. Det har säkert funnits jordbrukskulturer tidigare, om du går längre öster ut till Kina eller om du går längre väster ut på andra sidan Atlanten till Sydamerika.

Vi har ju idag bekymmer för att vi eldar fossila bränslen, därför att det bildas koldioxid.

Låt oss tänka efter. Vad är bergolja? Vad är stenkol? Det är ju ingenting annat än gamla växter, som varit utsatta för högt tryck under lång tid. Enligt min uppfattning så måste det ha gått åt en enorm mängd koldioxid då de här växterna bildades. Det är alltså delar av den kvantiteten koldioxid, som vi nu frigör när vi eldar. I ett sådant perspektiv blir det inte särskilt bekymmersamt med de problem som vi ser i det korta mansåldersperspektivet.

Vi har en »städgumma» som kommer igen med oregelbunden mellantid. Jag tänker på istiden. Istiderna har rensat upp det vi systematiskt förstört och ställt till besvär med. Låt det komma in träd på åkermark om det kan göras lönsamt. Vi har tekniken om vi behöver röja mark för att odla mera livsmedel då det behövs i framtiden.

Sedan till herr Holmströms inlägg. Jag tror att orsaken till att man kommer ut till Bolmsö, eller reser ut på landet, helt enkelt beror på att tack vare att man flyttade in till tätorten, så tjänade man i regel så mycket pengar så att man fick råd att komma tillbaka. Man kunde då skapa den form av fritidssysselsättning eller den livsform, som man ville ha. Jag biträder helt din åsikt, att från försvarssynpunkt så är det en enorm styrka att ha det nuvarande landskapet. Men varför lyckas vi då inte övertyga alla dem, som har gott om pengar i tätorten, att det kostar att vidmakthålla friheten och de nuvarande valmöjligheterna? Det måste vi som bor i tätorten vara beredda att betala för. Med avgifter kan vi behålla ett öppet landskap med många människor utanför tätorterna. Det vore bra från bl.a. försvarssynpunkt.

Herr Edström: Professor Kardell har rätt. Kommande generationers miljö kommer alltid att utformas och anpassas till deras levnadsförhållanden och förutsättningar. Det positiva vi kan göra är att undvika förstörelse av sådana resurser som är oersättliga.

Under mina nära 70 år i denna landsända har jag följt landskapets förändring och vill gärna göra en kommentar till det ständiga talet om det öppna landskapets betydelse.

Då jag kom hit i början på 1920-talet var landskapet mycket öppet. Skövlade skogar, stora ljunghedar och odikade mossar skapade milsvida vyer – men det var knapphetens och glädjelöshetens vyer. Idag är bilden en annan. Utsikten är inte längre så vid men istället vittnar landskapet om välstånd, kultur och mänsklig trevnad.

Den pågående miljödebatten handlar huvudsakligen om hur vi till kommande generationer ska kunna bevara *dagens* landskapsbild. Innan vi tillgriper alltför konserverande åtgärder är det vår skyldighet att försöka bilda oss en uppfattning om hur många dessa vårt lands invånare om t. ex. 50 år är och vilka existensiella behov de har, alltså vilken miljö på grund därav som är behövlig.

Vårt land är ju inte ett slutet rum utan påverkas i ett accelererande tempo av omvärldens förhållanden och förändringar. Det är därför oroande att miljödebattörerna visar så ringa intresse för exempelvis den globala befolkningsökningen.

Demograferna är alla överens om att världsbefolkningens snabba tillväxt kulminerar om ca 70 år på en nivå 3 gånger dagens eller 18 miljarder och att majoriteten är läskunnig med åtföljande högre livsrumskrav. Existensen förutsätter ett ökat internationellt samarbete beträffande befolkningens spridning och försörjning. Ländernas suveränitet beträffande invandring blir inskränkt osv.

Sovjetkännaren, professor Stefan Hedlund, förutser exempelvis folkvandringar från relativt närbelägna länder som icke kommer att lämna vårt land oberört.

Vore det inte lämpligt att, innan alltför detaljerade miljöbestämmelser utarbetas, skapa en uppfattning om dessa ingalunda i tiden avlägsna problem? Det är ju våra barn eller senast våra barnbarn som berörs. Dagens miljödebatt är världsfrämmande!

Herr Kardell: Ett flertal invändningar mot mitt synsätt, herr Preses, visar om inte annat att kulturlandskapets framtid berör oss alla i hjärteroten samt att problemet minst sagt är komplext. Även om jag inte ser några påtagliga faror i att vi använder överbliven jord-

bruksmark till skogsodling, är jag naturligtvis känslomässigt fäst vid det försvinnande odlingslandskapet. För mig representerar den småländske bonden och hans miljö ur bilden av Sverige. Med stor sorg ser jag att detta förändras i en upplevelsemässigt negativ riktning. Jag liksom många andra vill naturligtvis vara med och motverka denna utveckling. I mitt fall försöker jag mycket medvetet att förlägga min privata konsumtion till svensk glesbygd. Jag undviker att på tjänsteresor bo i städer, jag försöker klara mina bilköp och reparationer i små verkstäder på landet samt inte minst inhandla en del basförmödenheter, direkt i hotade bygder. Detta är naturligtvis en droppe i havet och måhända lite väl känslösamt. Men gör det tankeexperimentet, ärade akademiledamöter, att vi förlagt dagens sammankomst till Lenhovda i stället för till Växjö. Då hade vi kollektivt tillfört denna bygd 50 000–75 000 kr. en summa som sannolikt möjliggjort en eller annan månads heltidssysselsättning i glesbygd. Om många agerar på detta vis, stöttar vi naturligtvis en del näringar ute på landet och bidrar i förlängningen till att kulturmarkerna där får en viss respit. Men det är också ganska självklart att skisserade handlingsmönster av detta slag ingalunda räcker till för att lösa hela problemet.

Herr Säfvestad hävdar att 23% av den svenska befolkningen bor på landsbygd. Jag har ingen invändning mot denna statistik, som helt naturligt är avhängig av hur man definierar begreppet landsbygd. Personligen tycker jag t. ex. att Växjö ligger på landet av skäl, som jag inte hinner utveckla. Är man så frikostig kan säkert relationstalet höjas till 40%. Men det är ovedersägligt så att den andel av Sveriges arbetande befolkning som har större delen av sin utkomst från glesbygdsnärningar minskar och det är detta faktum, som är det viktiga. Det är självfallet så att de allra flesta tätorter fungerar som navet i ett cykelhjul, där många av skilda skäl bosätter sig efter ekrarna eller t. o. m. efter hjulet. Marginellt tillför de sin hembygd en hel del nyttigheter, men de är helt beroende av tätorten och dess näringar. Det viktigaste i min argumentation är att de har en helt urban livsstil. Mångas livsmönster är därmed av den arten att de oreflekterat bidrar till att granarna kommer närmare deras tomt.

Herr Holmström förde in svensken och dennes naturintresse i bilden. Jag tror inte att man i någon högre grad skall sätta sin lit till att detta eller en internationell turism i framtiden kommer att betyda särskilt mycket för jordbrukets strukturproblem. Eftersom jag genomfört ett par studier i syfte att se hur besöksfrekvensen i några skogsområden förändrats över tiden, vill jag med stöd av dessa hävda att vi bevittnar en mycket snabb förändring i naturintresset. Kortfattat har jag funnit att på kronoparken Bogesund utanför Stockholm minskade besöken med 50% mellan 1968/69 och 1981/82. Jag blev mycket förvånad, när jag efter ett årslångt arbete kunde räkna fram dessa siffror. Även jag hade anslutit mig till den officiella bilden, i vilken svensken ständigt ökar sin kontakt med naturen. För att kontrollera dessa siffror gjorde jag i föl en annan studie, denna gång förlagd till ett av Sveriges mest välbelägna och välskötta rekreationsområden, nämligen Norra Djurgården i Stockholm. När jag på nyårsafton kunde räkna ihop resultatet efter 84 mättdagar under 1989 fann jag att en minskning med 25% hade inträffat sedan 1977, då jag gjorde en exakt lika studie. Dessa två studier styrker mig i min uppfattning att svenskens ökande naturintresse är en myt. Ser man sig omkring i samhället så finner man att den urbana livsstilen breder ut sig. Att handla, gå på gallerior eller planlöst ströva omkring på stadens gator synes mig vara ett nytt inslag i den svenska stadsbilden under lördagseftermiddagar och i stor utsträckning även under söndagar. En yngre generation finner inget »häftigt» i en skogspromenad; det är »bättre drag» i stadens gator. Dessa och andra observationer leder mig till uppfattningen att glesbygden har svårt att hävda sig gentemot de allt snabbare roterande urbana livsstilarna. En yngre generation är sällan benägen att flytta ut till Sörgården. Därmed, menar jag, bör lösningar till glesbygdproblemen förutom på det ekonomiska området sökas i våra sociala relationer.

Jag delar naturligtvis herr Edströms uppfattning att på sikt kommer den globala befolkningsökningen att påverka svensk glesbygd. Det spännande med människan är att en enskild person eller mindre grupper kan resonera till synes förnuftigt, men kollektivt fungerar inte våra stort uppbyggda system. Det verkar finnas en inneboende automatik av biologisk natur i de mänskliga samhällena, som alltid gräver sin egen grav. Sannolikt kommer vi aldrig som art att kunna balansera vår reproduktion mot tillgängliga resurser. I stället löser vi aktivt våra problem genom krig eller passivt med hjälp av diverse mikroorganismer. Inget talar för närvarande emot det faktum att vi inom en eller annan mansålder får se en livskraftig landsbygd i vårt land betingad av den globala jakten på överlevnads-möjligheter. Möjligen kan man misstänka att denna inte fullt ut kan karakteriseras som »svensk». När jag blickar ut i världen ser jag att vi i Sverige lever ett lyckligt liv med en hög trygghet och synnerligen god tillgång på materiella resurser. Av historiska skäl och lyckliga omständigheter är vi som det vikingatida Hedeby skyddade av en gigantisk halvkringsvall bestående av en bred järnridå från Medelhavet till Norra Ishavet. Bakom denna, nu snabbt nedvittrande mur väntar jordens fattiga miljarder på sin rättmätiga del av våra gemensamma resurser.

Herr Arne H. Johansson: Liksom Lars Kardell ser även jag, trots allt, ganska ljust på landsbygdens framtid och vill i varje fall inte medge att vi står inför någon katastrofsituation.

Många tycks anse att det viktigaste i kulturlandskapet är de stora öppna fälten. Skyltarna längs vägarna brukar ha den infallsvinkeln. Man vänder sig tydligen i första hand till stadsborna och förutsätter att dessa sätter ett mycket stort värde på att få åka genom »öppna landskap» under söndagsutflykten. Fastän denna typ av argumentering för landsbygden är snäv har den ändå länge dominerat debatten om landsbygden och jordbrukspolitiken.

Bättre vore väl att rakt på sak säga att jordbruket är viktigt för sysselsättningen, inkomstbildningen och bosättningen på landsbygden. Med »levande landsbygd» menar vi väl inte bara öppna fält men de kan givetvis vara en viktig förutsättning i sammanhanget.

Tyvärr är det väl så att det antal människor, som kan sysselsättas och leva av jordbruket kommer att krympa starkt genom ökad mekanisering och genom ökade krav på arbetsförhållanden och inkomster. Detta kommer att ske oberoende av jordbrukspolitiken och gäller särskilt i skogsbygderna där den odlade och betade marken dessutom har en helt annan funktion i bygdemiljön än i de egentliga jordbruksområdena.

Och även om skogen i skogsbygderna skulle kunna ge avsevärt mera både i avkastning och sysselsättning går utvecklingen också inom skogsbruket snabbt mot ökad mekanisering och minskat behov av mänsklig arbetskraft.

Givetvis kommer jordbruket och skogsbruket även i fortsättningen att ha stor betydelse för arbete och boende på landsbygden men troligen är det redan så att de flesta som bor där inte är särskilt starkt beroende för sin utkomst vare sig av jordbruket eller skogsbruket. De bor där av andra skäl och arbetar hos olika företag och institutioner i trakten. Inom en radie på 2–3 mil finns också över hela Kronobergs län ett ganska stort utbud av arbetstillfällen. Dessutom finns det många pensionärer på landsbygden – ofta f. d. lantbrukare.

Jag tror att dessa båda grupper – pendlare och pensionärer – kommer att betyda alltmer för utformningen av både naturmiljön och den sociala miljön på landsbygden. De, som ärvt eller lyckats köpa gårdar, kommer att hålla på med lite hobbyjordbruk och lite köttdjur, får och hästar och håller därför några tunnländ åker- och betesmark i hävd. Därigenom bevaras en del av den gamla kultur- och bymiljön. Något stort behov av stora, öppna fält för att trivas har varken de, som bor på gårdarna eller de, som bara har en tomt och ett

hus. Men de vill ha en trivsamt närmiljö och gärna något eller några tunnland öppen mark och helst även lite lövskog däromkring.

Många människor i tätorterna vill gärna flytta ut till landsbygden och helst förvärva en liten gård eller ett hus med en stor tomt men utbudet av sådana möjligheter är litet och priserna höga. En stor del av husen och gårdarna på landsbygden »blockeras» dessutom av utborna, som visserligen i regel är angelägna om en vacker naturmiljö men som inte ger något större bidrag till den lika viktiga sociala miljön eller något underlag för behövliga serviceanordningar i bygden.

Det finns alltså redan nu många som vill bo och bosätta sig på landsbygden och de kommer säkerligen att bli fler allteftersom arbetstiderna kortas av och begreppet livskvalitet sprider sig. Dessa människor kan och kommer säkerligen att se till att en hel del av den gamla kulturmiljön bevaras och att nya vackra miljöer tillskapas.

Oberoende av hur den jordbrukspolitik som är på väg ser ut kommer därför landsbygden i Kronobergs län inte att drabbas av någon katastrof. En del av åkern kommer dock att planteras med björk och gran. Denna förändring av länets landskapsbild kommer dock att vara liten jämfört med vad som hänt sedan förra sekelskiftet. Då dominerades länet av öppna ljunmarker i väster och i övrigt av slätterängar, glesa beteshagar och svedjeländ. Man kunde ofta se från by till by utan att anstränga sig. Sen dess har dock skogen tagit tillbaka stora arealer och dessutom tätat. Den står nu som en grön mur runt byarna och innehåller 4 gånger mer kubikmeter än för 90 år sen.

Utän att nedvärdera betydelsen av en bra jordbrukspolitik, NOLA-bidrag och andra stödformer anser jag alltså att det i särklass viktigaste för att bevara eller återskapa en levande landsbygd är att samhället utformar goda villkor för permanentboende på landsbygden och att detta inte motverkas såsom nu håller på att ske.

Äretrunboende människor på landsbygden måste vara den viktigaste faktorn när vi arbetar för en levande landsbygd. Och klarar vi det får vi nästan på köpet garantier för att en rimlig del av det gamla kulturlandskapet bevaras och hävdas.

Herr Oredsson: Det är alltid bäst att komma sist, för då är det mesta sagt. Jag hade tänkt att avstå efter Arne Johanssons inlägg, men jag arbetar i det praktiska jordbruket och tillhör de få som försöker att leva på jordbruk, på praktiskt lantbruk. Akademien har tidigare haft sammankomster om detta och professor Uhlin och andra har undersökt hur många som egentligen lever som heltidslantbrukare. Det är i alla fall idag inte över 25 000, snarare under. Sedan har vi de 100 000 deltidjordbrukarna.

Jag vill avsluta med något som sades tidigare idag. De som är unga och aktiva i jordbruk och de som är unga och tänker utbilda sig inom jordbruk och har förutsättningar att driva och leva på ett jordbruk idag, de ser klart och tydligt den nedräkning som sker i jordbrukspolitiken. De är så realistiska, att blir det den utstakade politiken kommer det att bli svårt att klara sig. Då avstår man, det blir automatiskt det resultat som herr Kardell har sagt och det är nog bara att acceptera en utglesning av landsbygden och det öppna landskapet. Men jag tror att det beror mer på ekonomiska villkor än sociala.

När det gäller skogsnäringen så vet nog alla att man ser mer positivt på den.

Herr Schotte: Då är vi alltså framme vid överläggningens slut och jag tackar först herr Kardell för ett verkligen fascinerande anförande. Du ställde en fråga om hur din farfar skulle ha reagerat om han hade lyssnat på det här? Jag är ganska övertygad om att han hade varit stolt. Även om han inte hade delat alla värderingar, så hade han varit stolt över en sonson som tänkt djupt i dessa frågeställningar.

Jag tackar dem som deltagit i debatten. Detta är en frågeställning som ständigt kommer att diskuteras. Det finns ingen absolut sanning här. Det är riktigt att vi är överens om vårt

perspektiv. Ser vi det på en mansålder eller längre, ja då får vi ett synsätt. Men den aktuella debatten den handlar ju om nuläget, den pragmatiska synen på hur man skall klara sig igenom de kommande två åren.

Det andra är, att man som herr Edström vill understryka betydelsen av befolkningsutvecklingen och den öppenhet som man måste visa om dess konsekvenser. Sedan är det väl så att den sociala aspekten, de ekonomiska villkoren i glesbygdens problem är det som egentligen avgör. Vill vi ha en infrastruktur? Vi vill också ha ett samhälle som tillåter oss att se på nuläget! Det är lättare att se det i ett långt utvecklingsperspektiv. Föreläsningen idag har gett oss den historiska förankringen långt tillbaka.